

AZ ELEMI TANÜGY HEVES MEGYE TERÜLETÉN 1861—79-IG

CSESZNOKNÉ DR. KUKUCSKA KATALIN

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc eltiprását a bécsi udvar kegyetlen, nemzetellenyomó politikája követte. A Bach-rendszer gazdasági és pénzügyi politikája mellett a gyorsító és gemináló törekvések szolgálatába állította közoktatásügyi intézkedéseit is. A gyors egymásutánban megjelent rendeletek a magyar közoktatásügyet is egészen új alapokra fektették. Helfert államtitkár szerint az egész birodalom számára egyetemesen kell megszabni a tudományos és szervezeti alapelveket, minthogy ezek nincsenek feltételezve a helyi viszonylatoktól. A tudományos képzésnek és a tisztán emberi nevelésnek az eszméje — hangoztatja az államtitkár — független az alkotmánynak és a politikának kérdéseitől. Ez a mélységesen reakciós álláspont kísérte végig mindazokat az oktatási és nevelési kérdéseket, melyek a rendszer idején a magyar iskolaügyet érintették. Fontos feladatának tekintette a kormányzat, hogy a birodalom egész területén a katolikus vallás szelleme érvényesüljön az iskolákban. A császár és pápa között 1855-ben létrejött konkordátum a katolikus egyháznak uralkodó szerepet biztosít a közoktatás területén. Az önkényuralom közoktatáspolitikájának — az első szakaszban — antidemokratikus, nemzetellenes és klerikális ismérvei mellett voltak pozitív vonásai is. Azok az alapelvek, melyek szerint a Bach-rendszer iskolaszervezete és tanügyigazgatása felépült — természetszerűleg — nemcsak a felső- és középfokú oktatás területeire voltak érvényesek, hanem a népoktatás vonatkozásában is irányvonalként szolgáltak. Az alsófokú oktatás ügyére azonban korántsem fordított olyan gondot a kormányzat mint a közép- és felsőfokúra. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ezt a kérdést teljesen mellőzték. Ha elhanyagoltabb is a népoktatás problémája a két felette álló oktatási területnél a felsőbb szempontok — az új idők és az új helyzet követelményeinek megfelelően — itt is érvényesültek. Miután a katolikus egyháznak sikerült elérnie, hogy a népnevelés ügyét teljesen a maga számára kisajátítsa, érthető, hogy a felállított új népiskolák is egyházi kézbe kerültek. A katolikus egyház irányító szerepe az újonnan emelt iskolák szám szerű adataiban is döntően érvényesült. Az új iskolák felállításához, valamint a régiek javításához és korszerűsítéséhez a hatóságok alig nyújtanak valami anyagi alapot a magyar lakosság számára. Noha a birodalom bevételeinek nagy része Magyarországból származott, a közoktatásra fordított költségvetésből igen kevés jutott hazánknak. A falusi „tanodák” felépítésének és fenntartásának költségei majdnem teljes egészében a községekre hárultak. Igen kevés helyen és csak minimális bevételt jelentő alapítványok nyújtottak némi könnyítést a népsúlyos terhein. A 6–12 éves korú gyermekek beiskolázása

Dr. Barsi József: Az elemi tanügy állása az egri érseki megyében az 1861–26. évben

Főesperesség	Esperességi terület	Egyházak elemi iskolával			Iskolai helyiség			Tanítók			Tantermek	
		anya	fiók	együtt	saját	bérlet	együtt	fő	al	együtt		
Székesegyházi	Apátfalvi	6	9	15	14	1	15	15	—	15	15	
	Egri	8	5	13	18	—	18	33	7	40	28	
	Harsányi	8	7	15	16	—	16	15	4	19	17	
	Mezőkövesdi	8	6	14	14	—	14	18	4	22	22	
	Miskolci	10	7	17	17	—	17	20	—	20	20	
	Polgári	8	8	16	17	1	18	18	—	18	18	
	Szendrői	9	12	21	21	—	21	21	1	22	21	
	Várkonyi	6	10	16	15	1	16	16	2	18	16	
Összegek:		8	63	64	127	132	3	135	156	18	174	157
II. Hevesi	Hevesi alsó	8	6	14	11	3	14	14	7	21	18	
	Hevesi felső	9	17	26	25	1	26	26	—	26	26	
	Hevesi közép	9	4	13	13	—	13	13	12	25	17	
	Kun Szt. Márton	6	2	8	7	1	8	11	4	15	16	
	Tiszán-inneni	7	2	9	10	—	10	11	4	15	11	
	Tiszántúli	8	6	14	15	8	23	14	2	16	15	
Összegek:		6	47	37	84	81	13	94	89	29	118	103
III. Patai	Jász alsó	7	—	7	9	—	9	19	1	20	20	
	Jász felső	8	—	8	8	—	8	26	1	27	26	
	Patai alsó	6	3	9	8	1	9	10	4	14	10	
	Patai felső	9	3	12	11	1	12	16	7	23	15	
	Patai közép	9	4	13	17	1	18	22	6	28	23	
Összegek:		5	39	10	49	53	3	56	93	19	112	94
IV. Szabolcsi	Kis Várdai	10	7	17	17	—	17	19	—	19	21	
	Nagy Kállai	10	8	18	17	1	18	18	—	18	20	
	Nyíregyházi	7	3	10	10	—	10	11	2	13	13	
	Püspökladányi	6	1	7	6	1	7	7	1	8	7	
	Rakamazi	8	7	15	15	1	16	16	1	17	16	
Összegek:		5	41	26	67	65	3	68	71	4	75	77
Egész megyében terület: 24			190	137	327	331	22	353	409	70	479	431

A tannyelv				A gyermekek száma				Arányok	
Tiszta	Vegyes			Tanképes volt		Tettleg járt		Tanképesek közül jártak %	Egy tanító alatt járt
	magyar	német	tót	magyar- magyar	német-tót	magyar, német,			
				Fü	Lány	Össz	Fü	Lány	Össz.
kizárólag magyar									
10	—	—	4	4	—	2			
	469	460	929	316	314	630	67,80	42	
	1 723	1 541	3 264	1 278	1 089	2 367	72,51	59	
	812	768	1 580	546	498	1 044	66,—	55	
	1 326	1 199	2 525	886	722	1 608	63,88	45	
10	—	—	4	4	—	2			
	694	660	1 354	535	477	1 012	74,74	50	
	619	634	1 253	501	498	999	79,73	55	
	533	378	911	405	319	724	79,73	33	
	508	534	1 042	435	445	880	83,68	48	
147 — — 4 4 — 2 6 684 6 174 12 858 4 902 4 362 9 264 72 53									
Kizárólag magyar									
1	1 169	1 109	2 278	870	779	1 649	72,38	78	
	1 181	1 111	2 292	904	859	1 763	76,92	67	
	1 495	1 381	2 876	1 016	983	1 999	69,5	80	
	1 477	1 254	2 731	1 157	903	2 060	75,43	137	
	1 026	998	2 024	827	685	1 512	74,4	100	
	1 036	1 054	2 090	608	600	1 208	57,79	52	
101 — — 2 — — — 7 384 6 907 14 291 5 382 4 809 10 191 70 86									
Kizárólag magyar									
	1 694	1 455	3 149	1 229	960	2 189	69,57	109	
	2 387	2 331	4 718	1 638	1 538	3 176	67,31	118	
	732	759	1 491	590	587	1 177	72,23	84	
	1 212	1 178	2 390	812	835	1 647	68,99	71	
	1 026	982	2 008	632	575	1 211	60,30	43	
94 — — — — — 7 051 6 705 13 756 4 901 4 499 9 400 68 84									
77 — — — — — 2 446 2 174 4 620 1 791 1 525 3 316 72 44									
429 — — 6 4 — 2 23 565 21 960 45 525 16 976 15 195 32 171 70 67									

minden rendelkezésre álló eszköz igénybevételeével történt. Az erőszakos fellépés azután azt eredményezte, hogy a nép szemében népszerűtlenné vált az iskola és az iskolakötelezettséget nem tudták maradéktalanul végrehajtani. A tanköteles korú gyermekek közül különösen a falvakban nagyon sok volt a távolmaradó. Az így kapott örökség sokáig rányomja bélyegét az alsófokú népoktatásra.

Ezt bizonyítja az 1863. január 29-én összeállított jelentés, amely az elemi tanügy helyzetét mutatja be az egri érseki megye területén az 1861 – 62-es tanévben.

A statisztikai adatokat dr. Barsi József gyűjtötte csokorba, az 5 Főesperesség 24 esperességi kerületeinek iskolaigazgatói által benyújtott kimutatásaiból. (Lásd a táblázatot):

A Barsi által összeállított táblázat a következőképpen néz ki, én azonban az elemzés során csak azokkal a Főesperességekkel és esperességi kerületekkel, foglalkozom, amelyek a történeti Heves megye területéhez tartoztak.

Székesegyházi Főesperességben 8 esperességi kerület volt, melyből 1 tartozik a történeti Heves megye területéhez, Eger. Az érsek székvárosában *Egerben* több fajta tanintézet volt, jelen esetben csak az elemi iskolákat vizsgáltam. Ezekkel kapcsolatosan a jelentés a következőket állapította meg: „Áll egy négyosztályú leánytanoda angol kisasszonyok című nőszerzetesek gondviselése alatt, melyben kilenc kisasszony foglalkozik a tanulóleányakkal kézimunkára tanítván őket.”¹ Működött egy városi négyosztályú iskola is a fiúk részére, és a négy külvárosban négy elemi vegyes iskola, a külvárosok nevei: maklári, hatvani, újvárosi és cifra. Volt továbbá Egerben négyosztályú vasárnapi iskola, melyben a „főelemi fiúiskola négy tanítója fáradozik.”²

Amint a táblázathból kitűnik az iskolák szempontjából Eger, a székváros volt a legjobb helyzetben. S ez így lesz a későbbiekben is. Még pl. az angol-kisasszonyok intézetének felállítására az érsek 16 000 Ft-ot adott, addig egy pusztai iskola felállítására 500 Ft-ot tudtak közadakozásból összeszedni!

Az egri kerületben a székvároson kívül valamennyi anya- és fiókegyházban voltak elemi iskolák. Azonban magasabb mint egyosztályú sehol nem volt és valamennyi iskola vegyes volt. „E kerületből sűrűn hangzik a panasz a politikai és községi tisztviselők részvétlensége, gondatlansága, sőt hanyagsága ellen. Ennek tulajdonítják, hogy az iskolába járók száma, nemcsak nem szaporodik, mint 1848 után várható lett volna, sőt fogy.”³

E panaszok egyikét tartalmazza a Felső-Tárkányból érkezett jelentés: „A községi elemi tanodák az elhagyottságnak legaggasztóbb képet mutatják. Mintha az alkotmányos lég hazánkban az iskoláknak kedvező eleme nem volna e téren a megyei közigazgatás részéről két év óta ismét ugyanazon mellőzése, hideg részvétlenség és erélytelenséggel kell találkozoznunk, mint az 1848 előtti időkben. A magára hagyott kerületi iskolafelügyelő és helybeli igazgatónak egyedüli szellemi fegyvere a felvilágosítás, az intés, feddés és dorgálás, az értéktelen anyagiasság sziklabástyán eltompul.”⁴

S orvosság után nézve így fejezi be: „Meleg kebel és szigorúan végrehajtott erélyes kormányzat félrendszabályok helyett, s az iskolák közül semmi kívánni való nem marad. A főesperes urak, mint kik nem esnek választás alá, kik nem függenek a népkégy ingadozó szálától, meleg szóval, éber szemmel, egy kis dícsérettel csekély értékű, de nagy becsű ajándékokkal, s a meleg kebel

súghatja egyéb eszközökkel, a politikai lég minden állapotánál, igen nagy szolgálatot tehetnének a kis atyánkfiaknak, kikből észrevétlenül épül a nemzet, melynek keblében élünk, és az utókor, mely ítélni fog felettünk.”⁵

A *Hevesi Főesperességben* 6 esperességi kerület van, melyből 5 tartozik a történeti Heves megye területéhez. A tanítási nyelv valamennyiben magyar volt.

Hevesi alsó kerületben mind a 8 anyaegyházban van iskola, a fiókegyházak közül hatban. Tizenegy helyen az iskolának saját épülete van, de 3 helyen nincs sem saját épülete, sem bérelt helysége.

Pusztá-Forgácsen „a tanító a remete lakot használja ingyen”⁶Pusztá-Tenken a tanító „kinek fizetése semmi, s ki mint harangozó keresi meg élelmét, a saját bérelt házában becsületből tanít”.⁷

Pusztá-Vezekényen „kegyelemből” van az iskolának helye. Heves mezővárosban, „az iskolai épületek oly rossz karban vannak, hogy a tanítás veszélyekkel jár. Minden szükséges szerek hiányoznak. A lakosság ez ügyben többször szólítatott már fel a politikai hatóság által is, de nem akar tenni mind akkoráig semmit, s így szükségessé válik ezen iskola bezáratása. A kiskörei iskola csak 2 1/2 öl hosszú, 3 öl széles és igen célszerűtlen pedig 90 fiú és 84 leány közül 62 fiú és 58 leány jár iskolába.”⁸

Két osztályú iskola volt Hevesen és Kis-Körén is.

Heves felső kerületben 26 helyen volt elemi oktatás. Minden iskola egy osztályú volt és vegyes. Szinte mindenütt volt az iskolának saját épülete, és a tanítónak kis lakása, kivéve Kőkutat, hol „a tiszti lakban egy szoba használatik iskolául.”⁹ A kerületi iskolafelügyelő a következőket írja a 26 iskoláról: „Miután a tanigazgatók fegyvere csak a nyelv, a népiskolák csak akkor fognak mindenhol szépen virágozni, ha a polgári hatóság hatalmas parancsával és büntetésével támogatondja a tanigazgatók szavait. (De kié lesz ezután az érdem? a hoté- vagy azé aki suhogtatja?) Egyesült erő nélkül nem várhatunk, nem remélhetünk jó köz- annál kevésbé vasárnapi iskolát.”¹⁰

A *Hevesi közép* kerület jelentéseiből megdöbbenő adat tárul elénk, ugyanis a tanítókról sorban azt írta, hogy fizetésük semmi, s csak a kántori jövedelemből éltek. Al-Debrón, Fel-Debrón, Kálon és Verpeléten kétosztályú iskolák voltak. A jelentés szerint a felső-nánai és vécsi iskola épülete „szűk és elégtelen, de alkalmatlan is.”¹¹

Természetes voltak olyan kerületek is, ahol kedvezőbb körülményeket biztosítottak a tanulók oktatásához.

Ez derül ki a *Tiszán inneni* kerületek jelentéséből is: „Füzes-Abonyban, Poroszlón és Sarudon csinos derék külön épülete van az iskolának. Besenyőn és Füzes-Abonyban külön tanítják a leányokat és fiúkat.”¹²

A *Tiszántúli* kerületek vegyes képet mutatnak, pl. Tisza-Eörsön új és kényelmes épülete volt az iskolának, de „Sülyön szoros szobácska, Tisza-Igaron szűk és sötét szoba szolgál iskolául. Tisza-Roffon bérelt házban lakik a kántor és vele az iskola.”¹³ *Patai Főesperességben* 5 esperességi kerület volt.

Az *Alsó-Patai* kerületben az adácsi iskola két osztályú, a többi egyosztályú és vegyes volt. Mindegyiknek saját épülete volt, kivéve a detki, ludasi és ugrai iskolákat, melyek épülete igen rossz, ehanyagolt állapotban volt.

A *Felső-Patai* kerületben Hasznoson, Szt-Jakabon és Szücsihen az iskolák csak egyosztályúak és vegyesek, Pásztó és Pata kivételével, ahol külön tanul-

tak a fiúk és külön a lányok. A lányokat nőtanító oktatta. Megállapította még a jelentés, hogy a horti iskola a község házával van „egy födél alatt”, a nagyrhédei iskolát pedig 1861-ben építették újjá.

A *Közép-Patai* kerületben némileg jobb a helyzet, hiszen 23 tanterem szolgál a gyerekek oktatására. Gyöngyösön négy osztállyal főelemi iskola volt a fiúk számára. Közép elemi egy férfi tanító és két nőtanító vezetése alatt, itt női munkára (házkörüli munka, kézimunka) is oktattak. Ezenkívül volt még egy vegyes alelemi és négyosztályú vasárnapi iskola.

Kétosztályú iskola volt még Tarjánban és Solymoson, a többi mind csak egyosztályú és vegyes. A táblázat adatai alapján tehát összefoglalóan megállapítható, hogy az oktatás tárgyi feltételei — a tantermek, bár állapotuk nem minden esetben kifogástalan volt — biztosítottak. A személyi feltételt a tanítók jelentették, akiknek igen kevés volt a számuk. Ezt mutatja, hogy az egri kerületben — ahol mint már említettem, a legjobb volt a feltétel — egy tanítóra 59 tanuló jutott, a hevesi közép kerületben viszont 1 tanítóra 80 tanuló jutott, a Tiszán inneni kerületekben viszont már 100 tanuló jutott 1 tanítóra. S ha az összes tanköteles gyermek járt volna iskolába ez az arány még rosszabb lett volna.

A táblázathból ugyanis az is kiderül, hogy az egri kerületben közel ezer gyermek nem látogatta az iskolákat, vagyis az iskolakötelesek 37,49%-a, a patai közkerületben pedig majdnem 1500 gyermek nem látogatja az oktatást, a tankötelesek közel 40%-a. De szinte valamennyi kerületben 20–30% között mozgott az iskolába nem járó tankötelesek száma. S vajon mi lehetett ennek az oka?

Grell Gergely mezőtárkányi plébános a következőket írta az iskolaköteles és a ténylegesen iskolába járó gyermekek közti számkülönbségről: „A tanképes vagyis tanköteles, és tetteleg tanodába járók közötti különbség csupán látszólagos, miután épp oly ritkaság nálunk a soha tanodába nem járt gyermek, mint aki 6 éves korától folyvást és félbeszakítás nélkül eljárna. Ez természetesnek látszik. Mit is tudna 6 évig egy osztályban csinálni? A földműveléssel foglalkozó szülők nyárszaki bokros dolgaihoz a tanköteles gyermekek csaknem összességgel igénybe vétetnek. Azonkívül ha a gyermek egyszer olvasni megtanult, rendszeren már tanodavégzettnek tekintik. Erre hat évi folytonos iskolázás csakugyan aligha szükséges. Ezt jó lesz figyelembe venni, amikor az elemi iskolák állapotáról szó lesz, s egyszersmind megemlékezni arról is, hogy legtöbb elemi iskolánk országszerte, még mezővárosokban is csak egyosztályú”.¹⁴

Voltak azonban, sajnos ennél még „fontosabb” okok is, amelyek befolyásolták a hiányzások magas számát. Ez a szomorú ok, a nép szegénysége volt. A szülők nem voltak képesek ruhára valót szerezni a gyermekeiknek. S még a ruhahiánynál is szorongatóbb volt a téli lábbeli hiány! Télen ugyanis nem volt annyi dolguk sem a felnőtteknek sem a gyermekeknek, járhattak volna iskolába! Csakhogy télen a hóban, fagyban nem tud elmenni lábbeli nélkül!

Így hát télen a szegénység, pénztelenség kényszerítette távolmaradásra a kisdíákokat. Az 1867. évi XII. tc. megalkotásával életbe lépett kiegyezés, mely az osztrák és magyar uralkodó osztályok között létrejött történelmi kompromisszum. A XII. tc. kétpólusú birodalommal alakította a Monarchiát.

A kiegyezés által létrejött kormányban ismét Eötvös J. a vallás és közoktatásügyi miniszter. Ő az egyetlen, aki a 48-as miniszterek közül most is tárcát kap. Első teendőjének most a kötelező népoktatás megvalósítását tekinti. Láttá azonban, hogy a társadalmi erőviszonyok megváltoztak az első kísérlete óta, tehát ha el akarja fogadtatni a népoktatási törvényt, akkor elveiből még keveset építhet bele a javaslatba, mint 1848-ban. Eötvös népoktatási törvényjavaslata kimondta a tankötelezettséget az oktatás ingyenességét. A népoktatási törvény javaslatot 1868. június 23-án nyújtotta be Eötvös József a képviselőházba, melyet a király december 5-én szentesített.

Az elemi népiskola szerkezetét és feladatát újólag az 1868. évi 38. tc. határozta meg, amely szerint a tanítás tanterv szerint folyt, melynek feladata „növendékeit valláserkölcsei alapon nevelje, az élet gyakorlati munkájára előkészítve és nemzeti műveltséget adjon.”¹⁵

A törvény értelmében az elemi iskola két részből állt, hat osztályos mindennapi iskola 6 – 11 éves korú gyermekek számára, és három osztályos ismétlő iskola 12 – 14 éves gyerekek számára. Elemi iskolák fenntartása a községek feladata, de az addigi iskolafenntartók (egyházak) továbbra is fenntarthatják iskoláikat. Az ismétlő iskola részben ipari szakoktatást, részben mezőgazdasági ismereteket nyújt.

Megindult a felmérés a népiskolák helyzetéről. A heves megyei bizottmányi ülés 1868. augusztus 3-án egy küldöttséget választott a megyei népokiskolákról szóló, az iskolaigazgatók által összeállított jelentések összesítésére és felülvizsgálatára. A jelentés megállapította, hogy a tankötelesek 1/4-e, 1/3-a sőt némely helyen még ennél is nagyobb szám egyáltalában nem jár iskolába. Hevesen 670 tankötelesből 280; Gyöngyösön az alelemi iskolába 950 közül csak 116 gyermek járt iskolába. A hanyag iskolába járás egyik és legfőbb oka a szegénység, s talán ezért a gyermekeket, különösen a nyári időszakban azt iskola rovására a mezői munkáknál alkalmazták vagy pedig ruházat és lábbeli hiányában elmaradni voltak kénytelenek. (Ugyanezek voltak az okai a hiányzásoknak az 1861 – 62-es jelentés szerint is.) Különösen az erdős vidékeken a felnőtt gyermekekre bízták a barmok legeltetését. Gyakran akadályozta a tanítást az a körülmény is, hogy nem volt egyáltalán tanító a községben, vagy túl sok gyerek jutott egy tanítóra, vagy a tanítónak több foglalkozása is volt.

A jelentés szerint: Nádújfalu, Ivád, Istenmezeje, Fedémes, Szajla, Terpes, Szék, Mindszent, Szuha, Maconka olyan községek, ahol a tanító, jegyző, kántor és harangozó is egyszemélyben. Ezeken a helyeken a jelentés szerint a lakosság anyagi állapota nem bírja el a segédtanító kiállítását. Az iskolák túlnépessége is súlyosbította a helyzetet. Számos olyan község volt, ahol egy tanítóra jutó tanulók száma meghaladta a százat. Pl. Pétervásáran 166, Recsen 245, Bodonyban 199, Vécsen 161, Kápolnán 238, Kompolton 235, Tótfalun 155, Kerecsenden 266, Makláron 218, Erdőtelken 313, Tarnaórsón 189, Kiskörén 198, Saáron 285 fő jutott 1 tanítóra. Külön kiemelte a jelentés Csány községet, ahol 300-nál több tanuló volt, kikkel egyetlen tanító foglalkozott egy szobában reggel a nyobbakkal, délután pedig a kisebbekkel. Így nincs mit csodálkoznunk azon a tényen, hogy az iskola végzeteknek egy negyed része alig tudott még 5 évi iskolázás után is írni, olvasni. Az iskolaépületek is szűk és rossz állapotban voltak. Kömlőn egy 1860-as szolgabírói jelentés

szerint is az iskola oly rossz karban volt, hogy a gyermekek a következő évben nem tudták azt látogatni, ettől függetlenül 1868-ban is csak tervben volt az új iskolaépület. Puszta-Vezekényen, Kompolton, Tófalun, Erdőtelken, Halászon Makláron, Domoszlón, Pásztón, Pélyen, Kápolnán az iskolák épülete rossz állapotban voltak. Vécsen nem volt iskolaépület, bár 161 tanköteles gyermek volt, a tanítás a kántortanító egy szobájában folyt.

Visontán az iskola jó volt, de a tanító lakása szűk és nedves. Felsőnánán a kántorház szűk cselédszobáját használták iskolai célokra, bár 137 tanköteles volt, 1864-ben egy házat vettek iskolai célokra, de az nem volt megfelelő. Szucsón az iskolaépület, mely egyszersmind a tanító kamrájául is szolgált, szűk és rossz karban volt. Gyöngyösön az alelemi iskolában a fiú gyermekek számára iskola nincs, s a 146 tanköteles közül csupán 46 fiú járt iskolába, akik a tanító 3×3 méteres szobájában tanultak, a lányok is 3×3 méteres teremben voltak, s 156 közül 102 járt ide. A gyöngyösi alsóvárosban levő vegyesosztályú alelemibe a 960 tanköteles közül csupán 116 járt el. A terem oly szűk volt, hogy a tanköteles gyermekek nem is fértek be, így ezek „kellő eréllyel és hatással még csak nem is büntethetők, s ennél fogva számos gyermek kénytelen az iskolát nélkülözni”.¹⁶

Csányon egy tanterem volt és 300 iskolaköteles gyermek. A jelentés szerint a községnek ugyan volt pénze, hogy új iskolát építsen, és tanítókat fogadjon, de erre semmi hajlandóságot nem mutattak. Voltak olyan falvak is, ahol iskola egyáltalán nem volt pl. Pusztafogason, hol 56, Szuhai-Hután 20 – 25, Hasznosi-felső Hután 30 – 40 tanköteles gyermek volt. Az alábbi táblázatban foglaltam össze 1867 – 1879-ig terjedő időszakban a 116 község és két rendezett tanácsú város katolikus iskoláiba járó gyermekek és tanítók, valamint az egy tanítóra jutó tanulók számát:

A tanulók és tanítók száma Heves megyében 1867 – 1879 között a schematizmusok adatai alapján

Évek	Tanulók	Tanítók	1 tanítóra jutó tanulóátlag
	S z á m a		
1867	17 852	206	87
1868	18 530	198	93
1869	18 671	199	94
1870	19 200	179	106
1871	18 907	186	101
1872	18 728	171	109
1873	18 115	172	105
1874	18 017	174	103
1875	18 296	178	102
1876	19 008	170	111
1877	18 998	177	107
1878	19 244	183	105
1879	19 134	191	100

A tanulók számát illetően nem mutatkozik túl nagy eltérés egy-egy év között. Az emelkedés, ill. csökkenés, a demográfiai hullám emelkedésével, ill.

csökkenésével magyarázható. A tanítók száma esetében sem túl nagy az eltérés, hiszen ezeket a számokat az élet is alakította, nyugdíj, hirtelen elhalálozás stb. S talán mind a két esetben, még a korabeli statisztika kisebb pontatlansága is hozzájárul a kialakult végeredményhez. Ha a táblázaton végigtekintünk, csupán számok vannak a szemünk előtt. S az emberben önkéntelenül felvetődik, vajon mit csinált, hogyan tanult 18–19 000 diák egy-egy tanévben? Egyszóval milyen volt az iskolák tartalmi élete?

Az állami és községi népiskolák tartalmi életének eszmei alapját képező tantárgyak sorát a népoktatási törvény a következőkben határozta meg:

- „a) hit- és erkölcstan
 - b) írás és olvasás
 - c) fejbeli és jegyekkel számolás és a hazai mértékek és pénznemek ismerete
 - d) nyelvtan
 - e) beszéd és értelem-gyakorlat
 - f) hazai földleírás és történet
 - h) természettan
 - i) természetrajz
- különösen tekintettel az életmódra és vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak

A népiskola tanítási rendje:

Tantárgyak	O s z t á l y o k						A tanító heti órája össz.
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Hit- és erkölcstan	1	1	1	1	1	1	
Beszéd- és értelemgyakorlat	1	1	—	—	—	—	2
Olvasás, írás	2	2	1	1	1	1	8
Anyanyelvtan	—	—	$\frac{2}{4}$	$\frac{2}{4}$	—	—	3
Szám- és mértan	1	1	1	1	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{2}{4}$	$6\frac{3}{4}$
Földrajz	—	—	$\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{4}$	—	$1\frac{1}{2}$
Történelem s. polg. jogok	—	—	—	—	$1\frac{1}{4}$	1	$2\frac{1}{4}$
Természetrajz	—	—	—	—	$\frac{2}{4}$	$\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{4}$
Természettan	—	—	—	—	$\frac{2}{4}$	$\frac{2}{4}$	$\frac{2}{4}$
	Együtt			Együtt			
Éneklés	1	1	1	1	1	1	2
Testgyakorlás	1	1	1	1	1	1	2
Gazdasági és kertészeti gyakorlat	—	—	Nyáron szerda és szombat délután				
Az osztály a tanítótól tanul	7	7	7	7	8	$7\frac{1}{4}$	$29\frac{1}{4}$

- k) gyakorlati útmutatások a mezői gazdaság és kertészet köréből
- l) a polgári főbb jogok és kötelességek tanítása
- m) ének
- n) testgyakorlat tekintettel a katonai gyakorlatokra”¹⁷

A heti tanítási órák számára vonatkozólag a törvény 52. §-a úgy rendelkezik, hogy „legkevesebb 20”, legtöbb 25, beleértve a hit és erkölcstant is, de nem értve ide a testgyakorlatot és a mezőgazdasági vagy kertészeti gyakorlatokat.

Az alábbiakban az 1869. évi tantervben közölt egytanítós népiskolai óratervet ismertetem. A táblázatban szereplő egyes tárgyak heti óraszámának összege – valószínűleg elírás folytán – nem egyezik a jelzett heti 29 1/4 órsszámmal.

Ezek szerint az egy tanítós iskolákban a tanító rendes órái száma 29 1/4, ehhez járul télen az ismétlő iskola 5 órája, mely azonban nyáron csak két óra volt.

A népiskolákban folyó oktató-nevelő munka szabályozásánál jelentős állomás volt az 1877-ben kiadott állami tanterv.

A kultuszminisztérium ebben a kiadványban rögzítette a tantárgyak sorrendjét, célját és megjelölte azokat a normákat, melyek a polgári igények kielégítése szempontjából is követendők. A tanterv ugyanazokat a tárgyakat hagyta meg, melyeket a népoktatási törvény is előírt. A mértannal kapcsolatban azonban szükségesnek tartotta az új tanterv, hogy a többtanítós községi és állami iskolákban bevezessék azt. „A tantárgyak közül – hangoztatja a tanterv – legtöbb időt az olvasás-írásra, anyanyelvre és számvetésre kell fordítani.”¹⁸ Ezek az előírások azonban nem azt jelentették, hogy a vallástan, mely a tantárgyak sorrendjében most is az élen állt, nem játszott irányító szerepet. A vallástan oktatását a tanterv továbbra is a felekezetek kezébe utalta át, ugyanakkor kikötötte, hogy az előírt óraszámot meg kell tartani. A történelem tanításával kapcsolatban ezt olvashatjuk az 1877. évi tantervből: „A magyar nemzet történelméből válogatott életrajzi képek elbeszélésén és elbeszéléstetésén keresztül kell oktatni a históriát. A tanító úgy tanítsa a gyermek lelkében élénk képtelket (képzeteket) rakódjanak le, melyek még tartós háttért képeznek az emlékezetnek s értelemnek egyszersmind a kedélyt is megillessék, s úgy hassanak, hogy a gyermek lelkében az isteni gondviselés iránt bizalmat és hálát, a törvények iránt kegyeletet ébresszenek. Mialatt a gyermekekkel a főbb eseményeket az ezekben szereplő egyéniségeket megismertetik – mondja az utasítás – őt egyszersmind az isteni gondviselés útjaiba s ennek vezetéken az emberi, s különösen a nemzeti haladás tökélyesbüléséig lassú, de biztos menetnek titkaiba gyöngye értelme szerint legalább bepillantani, s azokat vele sejtetni engedjék.”¹⁹

A természetismereti tárgyak értékével foglalkozva – helyes módszertani elveket is képviselve – azt hangoztatja a tantervi utasítás, hogy a kísérletekből és természeti tüneményekből (a gyermek) kitalálhatja a természeti törvényeket és, hogy a természet- és vegytan tanításánál a kísérletek felmutatása nélkül alig lehet sikert elérni. Szinte korszerűen hatnak a tantervi utasításnak idevonatkozó sorai: mindent kísérlet formájában mutasson be a tanító: alkalmazza a kísérlet eredményeit a természeti jelenségekre.

A rajzolás tanítása — írja az 1877. évi tanterv — a népoktatási törvényben a népiskolára nézve nincsen ugyan kötelező tantárgyul kijelölve: „de miután ez a látásbeli és kézi ügyesség az ízlés és nemzeti csinosodás kimívelésére szolgáló majdnem egyedüli képző eszköz: miután rajzolásbeli jártasság nélkül az ipar soha ki nem fejlődhetik: e tárgyat a népiskolába, ahol csak mód van rá, mindenütt fel kell venni.”²⁰

Összehasonlításként néhány részletet közlök most az egyházmegye katolikus népiskolái számára 1876-ban kiadott tantervből: A hit- és erkölcsről céljáról és feladatáról ezeket írja az „új tanterv”: „Nincs fontosabb dolog az emberre nézve, mint végczélja, és erre őt a hit vezérli: sőt a polgári élet céljainak elérésére szolgáló ismeretek is csak úgy válnak az embernek valódi javára, ha azok értéke a hitnek világánál határoztatik meg, és ha azok által végczéljához elősegítettetik. E végből szükséges, hogy a hittani oktatásra a népiskola egész folyómatában főgond fordítassék, és hogy a hit elvei az egyes tantárgyak közlésében is folyton figyelemben tartassanak s lehetőleg alkalmazást nyerjenek. A keresztény hit legyen alapja az összes tananyagnak, és szelleme lengje át a népiskola egész működését.”²¹

A tanterv előírása szerint „a tanítónak kötelessége a hitelemző oktatása alkalmával a gyermekekre felügyelni, és jelenléte által a hittan tárgya iránti érdeklődést tanúsítva azoknak a vallásosságban jó példát adni. . . ”²²

Az írás és olvasás tanítását a nevelő a II. osztályban „vezényszó mellett (ütem szerint) folytatja . . . az első osztályban megkezdett módon . . . Alkalmaskor megkezdődik a tanító a vezényszó nélküli írásbeli szabad gyakorlatokat is.”²³ A polgári élet praktikus igényeinek megfelelően kapott helyet a tantervben a mennyiségtan. E szerint: „A mennyiségtan oktatása nemcsak az értelemnek, hanem az összes szellemi tehetségeknek fejlesztésére is befolyással van: gyakorlati haszna pedig az élet minden viszonyai között általában ismeretes: azért a népiskolában a hit és anyanyelv után főtantárgyul tekintendő.”²⁴ A történelem című tárgy oktatásával kapcsolatos követelmények ismertetése során ezeket is hangoztatja a tanterv: „A tanító igyekezik oda-
hatni, hogy a gyermekek lelkében . . . az isteni gondviselés iránti bizalom és hála . . . ébresszessék s ápolassék.”²⁵

Az énektanítás céljáról a következők olvashatók a katolikus tantervből: „Kétszeres fontossággal bír az énektanítás minden katolikus iskolában még főleg azért, mivel az ének templomainkban és egyéb szertartásainkban, az istentisztelet ünnepélyességének és magasztosságának emelésére szolgál.”²⁶

Az állami és egyházi tantervek elemzése során az derül ki, hogy lényegében azonos anyagot foglalnak magukba. Az egyházi tanterv — még a természettudományos tárgyak esetében is — majdnem szó szerint átveszi az 1869. évi állami tanterv tematikáját. Különbség annyiban mutatkozik, hogy vallásos szemléletmód kidomborítására több utalás történik a felekezeti tantervben, mint az állam által kiadottakban.

J E G Y Z E T E K

1. Elemi Tanügy az egri Érseki megye területén 1861/62-ben. A kerületi iskolaigazgatók által benyújtott kimutatásokból összeállította dr. Barsi József
Statisztikai közlemények 1863. V. kötet 1 füzet
2. uo.
3. uo.
4. uo.
5. uo.
6. uo.
7. uo.
8. uo.
9. uo.
10. uo.
11. uo.
12. uo.
13. uo.
14. uo.
15. Az elemi népiskola feladata. Magyar Statisztikai közlemények. Új sorozat 31. köt. Bp., 1912. 20. 36. 1
16. Alispáni iratok 1868/200. Heves megyei iskolák helyzete.
17. 1877. aug. 26-án kelt 21. 678. sz. V.K.M. rendelet Magyarországi Rendeleték Tára XI. folyam 1877. Bp., 1877.
18. Részlet az 1877. évi Tantervből
19. uo.
20. uo.
21. Tanterv az egri egyházmegye területén lévő katolikus népiskolák számára. Eger Lyceum 1876.
22. uo.
23. uo.
24. uo.
25. uo.
26. uo.